

СТРУКТУРНО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ МОВИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОЯВИ НОВИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

Місеньова В. В.

ВСТУП

Розуміння сутності новітніх теорій неможливе без осмислення тих наукових парадигм, які існували до появи інших підходів. До таких наукових парадигм належить структурно-системна, у річищі якої сформувалися структурно-семантична та функціонально-семантична парадигми. Функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ поширився в середині ХХ ст. як уточнений варіант структурно-семантичного, і обидві названі теорії ґрунтувалися на тих теоретичних засадах, у супереч яким і з'явилося інше розуміння мовних явищ. Варто зауважити, що інше розуміння не стало абсолютно несподіваним і революційним: воно виросло з положень, що обстоювалися в лінгвістиці раніше, починаючи із ХVІІ ст., а саме – праць В. Гумбольдта¹. Спираючись на забуті ідеї і використавши надбання суміжних наук – психології, соціології, культурології, – лінгвісти нового покоління обґрунтували своє бачення мови, нову інтерпретацію мовних явищ, інші пріоритети в напрямках наукових досліджень.

Представники структурно-системного підходу розглядали мову як окрему систему, яка функціонує і розвивається за своїми законами. Завдання мовознавства – пізнати ці закони і створити чіткі уявлення про мовні одиниці, відношення між ними та принципи, за якими вони можуть сполучатися чи класифікуватися. Концепція мови як системи знаків представлена в роботах Ю. Апресяна², Н. Арутюнової³, Л. Лисиченко⁴, Ю. Степанова⁵,

¹ Шпет Г. Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольдта. Москва, 1927. 4-е изд. Москва, 2009.

² Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография: избранные труды. Москва: Изд. фирма «Вост. лит.», 1995. Т. 2. 766 с.

³ Арутюнова Н. Фактор адресата. Москва: Сер. лит. и яз., 1981. Т. 40. № 4. С. 356–366.

⁴ Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків: Вища школа, 1977. 113 с.

⁵ Степанов Ю. Номинация, семантика, семиология. *Языковая номинация (Общие вопросы)*. Москва: Наука, 1977. С. 294–358.

А. Уфимцевої⁶, Д. Шмельова⁷ й інших науковців. Вивчення мови, на думку вчених, має базуватися на постулатах – фундаментальних положеннях, які приймаються як аксіоми і визначають напрями дослідження мовних явищ. Було обґрунтовано чотири такі постулати.

Постулат 1 (про тотожність – відмінність). У мові немає нічого, окрім тотожностей і відмінностей.

Відштовхуючись від цього положення, можна сформулювати основну мету мовних досліджень: щоб створити повне й вичерпне уявлення про мову, варто шукати тотожності та відмінності й узагальнювати інформацію.

Постулат 2 (про парадигматику – синтагматику). У мові виділяються два типи відношень між мовними одиницями – парадигматичні (відношення між одиницями в різних угрупованнях) і синтагматичні (відношення в мовленнєвому потоці).

Цей постулат потребує уточнення, оскільки виділено третій тип відношень – дериваційні.

Постулат 3 (про синхронію–діахронію). Мова як система може розглядатися у статичному її зрізі – на певному етапі розвитку, і в діахронічному – в аспекті переходу від одного стану до іншого.

Постулат 4 (про вмотивованість – невмотивованість мовного знака). Мовний знак є невмотивованим. Цей постулат потребує уточнення у зв'язку з наявністю перехідності.

Відповідно до цих постулатів формувалися розділи та підрозділи мовознавства, виокремлювалися рівні мови та рівні аналізу мовних явищ. Було виділено чотири основні рівні мови: фонетичний, морфемний (який умовно називався морфологічним), лексичний та синтаксичний. У роботах В. Маслової⁸, Л. Пелепейченко⁹, В. Телії¹⁰ точилися дискусії щодо місця фразеології серед названих рівнів, визнання за нею статусу окремого рівня мови чи заперечення цього.

⁶ Уфимцева А. Лексическое значение: Принципы семасиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 239 с.

⁷ Шмелев Д. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва : Наука, 1973. 280 с.

⁸ Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия, 2001. 208 с.

⁹ Пелепейченко Л. Многоуровневый характер отражения действительности в языковой картине мира. *Вісник Львівського університету*. 2000. Вип. 28. С. 87–95.

¹⁰ Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1996. 288 с.

Кожний із рівнів мови досліджувався як такий, що являє собою певну систему, і науковці обґрунтовували характерні ознаки рівня щоголом і одиниць системи.

Знайомство з основами системно-структурного підходу до вивчення мовних явищ почнемо з висвітлення семантичного аспекту, розкриваючи його на матеріалі значення слова.

1. Значення слова в концепціях структурно-семантичного підходу

Питання про значення слова з давніх часів цікавило вчених. У науці існує величезна кількість дефініцій значення (понад 1 500), і жодне не є загальноновизнаним. Останнім часом поширилася концепція значення як відтворення картини світу, відповідно до якої значення – це відображення у свідомості людини предметів, ознак, явищ, яке становить внутрішній зміст слова-знака. У річищі цієї концепції дали тлумачення лексичного значення В. Виноградов¹¹, О. Смирницький¹², Й. Стернін¹³ та інші вчені.

Концепція відтворення лягла в основу теорії компонентної будови лексичного значення. За цією теорією у значенні слова можна виділити атомарні частини – семи, що представляють різні види інформації про реалію, позначену словом. Так, у значенні слова *pine-tree* виділяються семи “tree”, “coniferous”, “long-needled”; у значенні слова *walk* – “move”, “by putting forward each foot in turn”, “not having both feet off the ground”. Семи, спільні для значень декількох слів, називають інтегральними семами. Наприклад, для значень слів *river*, *sea*, *swimming-pool* інтегральною є сема “body of water”. Семи, що розмежовують значення двох чи більше слів, називаються диференційними. Значення слів, наведених вище, диференціюють семи “size”, “presence of a channel (river-bed)”, “natural” – “artificial”. Семи – мікрокомпоненти значення – можуть бути об’єднані у блоки залежно від типу інформації, яку вони репрезентують. Семи, що представляють інформацію про ідентифікаційні ознаки реалії, а також про поняття, що відповідає їй, утворюють денотативно-сигніфікативний макрокомпонент (Д-С). Серед сигніфікативних сем можна виділити родові (для слова *pine-*

¹¹ Виноградов В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Москва : Высшая школа, 1986. 640 с.

¹² Смирницький А. Значение слова. *Вопросы языкознания*. 1955. № 2. С. 79–90.

¹³ Стернин И. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры. *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва, 1996.

tree – “plant”, “tree”) і видові (для слова *pine-tree* – “coniferous”, “long-needled”). Сигніфікативний компонент інтерпретується в науці як інтенціонал значення, його понятійна основа. На думку Ю. Степанова, «сигніфікат загалом те ж саме, що і поняття»¹⁴. Розбіжності між зазначеними термінами автор убачає в тому, що вони належать до різних наук: перший – до лінгвістики, а другий – до логіки.

Поняття денотата і, як наслідок, денотативного компонента значення в лінгвістиці тлумачиться по-різному. Ю. Степанов¹⁵ визначає його як предмет дійсності, з яким співвідноситься слово. А. Уфимцева розрізняє дві модифікації денотата: «типізоване уявлення про унікальний чи серійний предмет як цілісну сутність» і «реальний предмет, що відповідає певному значенню і виступає в ролі його конкретного експонента в настільки ж конкретному висловленні в мові, тобто референт слова в мові»¹⁶. Автор підкреслює, що денотативний і сигніфікативний компоненти значення являють собою «взаємозалежні і взаємозв'язані в єдине діалектичне ціле рівні освоєння предметної сфери»¹⁷. Саме тому макрокомпонент, що репрезентує інформацію про логіко-предметні особливості реалій, доцільно називати денотативно-сигніфікативним: зазначений термін підкреслює, по-перше, цілісність денотативного і сигніфікативного компонентів значення, по-друге, необхідність їх розмежування.

Денотативні і сигніфікативні компоненти можуть по-різному співвідноситися в мові і мовленні. У мові у значенні слова посилені сигніфікативні семи, що дозволяє виділити певне поняття, відмежувати його від інших. Коли ми знаходимо, наприклад, слово *birch* у словнику, ми знайомимося з інформацією, яка дозволяє відмежувати подане значення від значень, наприклад, слів *cedar*, *spruce* та інших, тобто розмежувати поняття, сигніфікати відповідних слів. Денотативні семи є у значеннях усіх наведених слів, але вони послаблені, ніби мають статус потенційних.

У мові може реалізуватися мовне значення загалом і співвідношення денотативних і сигніфікативних сем залишитися тим самим: *The symbolic tree of Ukraine is the guelder rose, that of*

¹⁴ Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Москва, 1997.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Уфимцева А. Лексическое значение: Принципы семасиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 239 с.

¹⁷ Ibid.

Russia is the birch, and that of England is the oak. Але може відбутися і перерозподіл значущості сем, можуть підсилитися денотативні семи і послабитися сигніфікативні: *The birch-tree growing in our yard sprouted buds.* Сигніфікативні семи в наведеному прикладі послабилися: актуальною стала інформація, що відмежовує конкретну березу від інших беріз, а не від інших дерев. Варіювання денотативних і сигніфікативних сем формально виражається в англійській мові, у якій за посилення сигніфікативних сем уживається артикль *a*, у разі посилення денотативних – *the*: *This is an oak-tree. The oak in our yard is fine.*

Інформація про емоційно-експресивні, оцінні, асоціативні, національно-культурні й інші ознаки реалії, що не належать до логіко-предметних, представлена в конотативному макрокомпоненті значення. У науці немає єдиного підходу до визначення складу конотативних сем. Одні вчені до конотативних відносять тільки асоціативні семи чи тільки емотивні. Інші тлумачать поняття конотації ширше і включають до розряду конотативних оцінні, емотивні й асоціативні семи. Багато науковців включають до складу конотативного макрокомпонента всю інформацію, що виходить за межі логіко-предметної. Остання позиція виглядає більш переконливою, тому що вузький підхід до поняття «конотативна сема» диктує необхідність пошуку нових термінів для позначення блоків сем, що представляють різні види інформації. Виходячи із широкого розуміння терміна «конотативний макрокомпонент», перелічимо основні види сем, що утворюють його.

1. Семи емоційної оцінки – семи, що представляють інформацію про позитивне чи негативне ставлення людини до реалії, позначеної словом (*kindness +; scrounger -*).

2. Семи раціональної оцінки (або інтелектуальної) – семи, що представляють інформацію про суспільне визнання реалії як позитивної чи негативної. Наприклад, для слова *illness* сема раціональної оцінки “bad”, для слова *health* – “good”. Семи емоційної і раціональної оцінки в тому самому значенні можуть не збігатися. Так, у значенні слова *plump* сема раціональної оцінки – «погано» (усі знають, що надлишкова вага шкідлива), сема емоційної оцінки – «позитивне ставлення», «+». В образному значенні слова *bear* (про людину – незграбна людина) семи раціональної й емоційної оцінки збігаються – обидві вони є негативними.

3. Емотивні семи представляють інформацію про почуття й емоції людини, пов'язані з відповідною реалією, наприклад, «ласкаве» для значення слова *pretty*, грубість у ставленні до реалії, позначеної словами *tug* чи *hog* (про людину), зневага у ставленні до людини, названої словами *mule* (образне значення – «дуже дурний і впертий»), *donkey* (образне значення – про дурну людину), зневажливе ставлення, бажання образити людину, названу українським словом *одноклітинне* тощо.

4. Асоціативні семи – семи, що представляють інформацію про асоціації, які викликає реалія, позначена словом. Наприклад, англ. *mistletoe* – “Christmas”, “decoration”, “tradition of girls being kissed”, укр. *сосна* – «Новий рік», «бір» тощо.

5. Національно-культурні семи – семи, що представляють інформацію про національно-культурні особливості реалії, позначеної словом. Наприклад, англ. *kilt* – сема «притаманний шотландцям», укр. *гуцул* – сема «західна частина України», рос. *сарафан* – семи «росіянин, народний».

Багато вчених поєднують зазначені групи сем у прагматичному компоненті значення, у якому представлена інформація про настанови мовця в конкретній ситуації. Справді, зазначена інформація в охарактеризованих компонентах значення представлена як потенційна, тобто конотативний компонент співвідноситься із прагматичними можливостями слова. Але звернемо увагу на те, що поняття прагматики набагато ширше поняття конотативного компонента значення, воно виходить за рамки значень конкретних слів і співвідноситься з характеристикою ситуації спілкування загалом: фізичними, психологічними і соціальними особливостями тих, хто спілкується, їхніми стосунками, планами, комунікативними настановами, оточенням тощо.

Представлені макрокомпоненти значення свідчать, що терміни *значення* і *поняття* не є тотожними: значення, окрім понятійної основи, включає й інші види інформації, тобто воно є ширшим за поняття. Однак сам термін *поняття* можна розуміти подвійно: як відображення найбільш істотних ознак реалії – повсякденне (побутове) поняття, як відображення всіх ознак реалії, що становлять її сутність, – наукове поняття. Зрозуміло, наукове поняття ширше повсякденного і співвідноситься зі значенням. Значення слова *сосна* – хвойне дерево з довгими голками. Воно ширше повсякденного поняття, оскільки включає інформацію про

асоціації, пов'язані з названим деревом (*свято Нового року, бір*), про сполучуваність (*пухнаста сосна, висока сосна*). Але воно є вужчим, ніж наукове поняття, тому що останнє представляє інформацію про те, де ростуть сосни, яка в них кора, які види сосон бувають тощо. У реченні *The first stars appeared in the sky* наукова (астрономічна) інформація про реалію, названу словом *star*, є неістотною і надлишковою – тому, хто сприймає текст, зрозуміло, що саме з'явилося на небі. Інформація наукового плану залишається «за кадром», і наукове поняття є ширшим за повсякденне і за значення слова. Уважається, що значення і поняття збігаються за обсягом тільки у слів-термінів, яким повсякденне поняття взагалі не притаманне. Але звернемо увагу на дві особливості. По-перше, не вся інформація, представлена у значенні терміна, завжди актуалізується. Досить порівняти обсяг інформації, що дається стосовно того самого терміна у шкільній і науковій літературі. По-друге, асоціативні компоненти, властиві значенню, відсутні в поняття. Значення ж термінів не позбавлені асоціативних сем. Так, термін *predicate* (присудок) викликає асоціації з мовознавством, синтаксичним рівнем, реченням. Виявляється, що й у термінів поняття і значення теж не є тотожними.

Окрім денотативно-сигніфікативного і конотативного макрокомпонентів, у значенні слова представлена інформація власне мовного плану – інформація вже не про реалію, а про саме слово: його граматичні ознаки й особливості вживання, відповідно до чого виділяється граматичний макрокомпонент значення, що представляє інформацію про граматичне значення слова, і соціолінгвістичний, що представляє інформацію про належність слова до активного чи пасивного запасу лексики, сфери вживання, стилістичної маркованості. Не всі вчені включають зазначені типи інформації до семантичної структури слова, хоча наявність граматичної оформленості слова і граматичного значення ніхто не заперечує. Дискусійним є питання про те, чи належить граматичне значення до семантичної структури слова. У дослідженнях останніх років переконливо доведено, що граматичне значення безпосередньо пов'язане з лексичним і зумовлене ним. Це дві нерозривні сутності значення, одна з яких звернена до дійсності (денотативно-сигніфікативний макрокомпонент), а інша, похідна від першої, – до мови (граматичний макрокомпонент). Зміна загальнокатегоріальної семи сигніфікативного компонента (наприклад, «предмет» –

«ознака»: *fog – foggy*) спричиняє зміну категоріально-граматичної семи значення (іменник – прикметник).

Грамматичне значення – це додаткове абстрактне значення, виражене формальними типізованими засобами, яке представляє інформацію про належність слова до певного лексико-граматичного класу (частини мови), про можливість його зміни у сполученні з іншими словами, а також денотативні ознаки, які уточнюють значення словоформ. Наприклад, граматичне значення слова *house* – іменник у формі загального відмінка однини. Формальний типізований засіб, що виражає зазначені ознаки граматичного значення, – нульова флексія (в українській та російській мовах) та нульовий суфікс (в англійській мові). У реченні *Lots of new houses were built last year* суфікс *-s* виражає значення множини й уточнює денотативну ознаку значення словоформи «об'єкт».

На думку деяких учених, граматичне значення мають усі слова, а лексичне – тільки самостійні частини мови (окрім займенників).

Варто зазначити, що теорія компонентної будови лексичного значення визнається не всіма вченими. Основними аргументами супротивників теорії є відсутність чітких методів, принципів і критеріїв виділення сем, що зумовлює суб'єктивність самої процедури компонентного аналізу. Відзначаючи правомірність зазначеного зауваження, А. Кузнецов¹⁸ запропонував метод перевірки істинності компонентного аналізу – компонентний синтез, сутність якого коротко можна сформулювати так: якщо на підставі переліку сем слово пізнається, то можна вважати, що компонентний аналіз проведений досить об'єктивно. Так, перелік сем “tree”, “coniferous”, “long-neededled” дозволяє пізнати слово *pine-tree*. Можна стверджувати, що основні денотативно-сигніфікативні семи виявлені досить точно.

Як бачимо, мовознавці здійснили структурний аналіз значення, виділивши в ньому семи й об'єднавши їх у блоки. Водночас вони врахували фактор людини, відзначили, які саме типи інформації подають різні компоненти – і це вже уточнення функціонального типу, яке додає інформацію про функцію різних компонентів. І все ж основну увагу в їхніх дослідженнях приділено значенню як самодостатньому феномену. Проте практика використання мови часто демонструвала факти, які суперечили визначенням слів і

¹⁸ Кузнецов А. Структурно-семантические параметры в лексике. Москва : Наука, 1980. 160 с.

поданим у них перелікам семантичних компонентів. Подальше розроблення теорії компонентної будови лексичного значення привело вчених до концепції польової структури значення слова, що з деякими розходженнями в термінології й окремих наукових поняттях представлена в дослідженнях Є. Верещагіна і В. Костомарова¹⁹, М. Нікітіна²⁰, М. Фоміної²¹ й інших. Розглянемо основні положення цієї концепції.

Усе, що ми знаємо про реалію, позначену словом, зосереджено у значенні слова, яке побудоване за принципом лексичного поля: у ньому виділяються ядро і периферія. У ядрі значення представлена основна інформація про реалію, позначену словом, інформація, необхідна для пізнання слова і його мовних функцій. У периферійній частині – решта інформації. Семи, що належать до ядра значення, відомі всім носіям мови, вони є загальномовними. Серед сем периферійної частини можуть бути різні: загальномовні й індивідуальні, асоціативні і навіть випадкові – оказіональні. Так, до ядерних сем значення слова *сосна* належать «дерево», «хвойне», «довгі голки». До периферійних – «пишне», «струнке», «свято Нового року», «прикраси» тощо. Між ядром і периферією немає чіткої межі.

Уживаючись у мові, слово реалізує не все значення загалом, а тільки ту його частину, яка найбільше відповідає цілям спілкування, тобто є комунікативно релевантною. У процесі реалізації значення одні семи можуть підсилюватися, інші загасати – відбувається актуальне варіювання змісту слова. Простежимо за актуальним варіюванням змісту слова *dark*:

1. *All the lights went out and we were left in the dark.* Актуалізується значення «темний простір», тобто реалізуються ядерні семи.

2. *She hoped that he would return before dark.* Актуалізується зміст «час, коли темно, вечір».

Як бачимо, у даному разі підсилюються периферійні семи. У разі актуалізації периферійних сем часто реалізується значення, яке не збігається з мовним, закріпленим у словниках. Таке явище

¹⁹ Верещагин Е., Костомаров В. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Русский язык, 1980. 320 с.

²⁰ Никитин М. Курс лингвистической семантики: учебное пособие. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1997. 760 с.

²¹ Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология : учебник для филологических специальностей вузов. Москва : Высшая школа, 1990. 415 с.

називається вживанням слова в оказіональному значенні, воно сприяє створенню образності, виразності мови художнього тексту, особливо поетичного. Актуальне варіювання смислу слів відбувається у будь-якій мові, але в кожній воно має свою специфіку. Питання про те, чим саме вона зумовлена, вичерпно не досліджено. Неабияку роль у цьому процесі відіграють тенденції розвитку значення слова, притаманні відповідній мові, особливості семантичної структури багатозначних слів.

2. Полісемія в контексті структурно-семантичного підходу

Багатозначність, або полісемія, – це наявність у слова декількох значень. Наприклад, у слова *vacancy* є такі значення:

1. Condition of being empty or unoccupied.
2. Unoccupied space.
3. Lack of ideas, intelligence or concentration.
4. Position in business, etc. for which a person is needed.

Полісемія протиставляється моносемії – наявності у слова одного значення.

Значення багатозначного слова називають лексико-семантичними варіантами (далі – ЛСВ). Цей термін введено до наукового обігу О. Смирницьким (1956 р.). Лексико-семантичні варіанти утворюють семантичну структуру багатозначного слова. Залежно від ієрархії ЛСВ у структурі полісемантичного слова виділяються різні топологічні типи полісемії. Здебільшого у структурі багатозначного слова виділяється головний ЛСВ, який називають опорним, первинним. Наприклад, у семантичній структурі слова *vacancy* головним є ЛСВ-1 (condition of being empty or unoccupied). Інші ЛСВ називаються вторинними, похідними. Лексико-семантичні варіанти багатозначного слова можуть бути послідовно підпорядкованими один одному, коли кожен наступний ЛСВ мотивується попереднім. Саме таку топологічну структуру становлять значення слова *watercolour*:

1. Paints (to be) mixed with water, not oil.
2. Picture painted with water-colours.
3. The art of painting such pictures.

Представлений топологічний тип полісемії називається ланцюжковим.

Вторинні ЛСВ можуть бути супідрядними, мотивуватися тим самим значенням, первинним чи вторинним.

Наприклад, у семантичній структурі слова *lame* вторинні ЛСВ мотивуються первинним:

1. Not able to walk normally because of an injury or defect.
2. (an excuse, argument, etc.) Unconvincing; unsatisfactory.
3. (rhyme of verse) Irregular, unattractive.

Полісемія такого типу називається радіальною.

У семантичній структурі слова *green* деякі ЛСВ підпорядковані послідовно, деякі є супідрядними:

- 1) (colour) between blue and yellow, the colour of growing grass;
- 2) (fruit) not yet ripe; (wood) not yet dry enough for use;
- 3) inexperienced, untrained; easily deceived;
- 4) flourishing, full of vigour;
- 5) (complexion) pale; sickly looking.

Полісемія представленого типу називається радіально-ланцюжковою. Цей топологічний тип полісемії найпоширеніший. Перший тип (ланцюжкова полісемія) у чистому його вигляді – рідкісне явище.

Подані типи полісемії притаманні всім мовам, але топологічні схеми відповідників різних мов частіше відрізняються, ніж збігаються.

У всіх охарактеризованих типах полісемії вторинні ЛСВ мають прозору внутрішню форму, тому що їхня мотивованість легко встановлюється: внутрішню форму мотивованого ЛСВ розкриває мотивуючий. Вторинні ЛСВ перебувають у відношеннях дериваційної залежності стосовно мотивуючого. Мотивація такого типу називається внутріслівною, тому що нові значення формуються в результаті розвитку семантики цього ж слова.

Семантична структура багатозначного похідного слова (утвореного від іншого за допомогою афіксів) має свої особливості. Вони полягають у тому, що часто в семантичній структурі слова немає ЛСВ, який був би дериваційно залежним від іншого ЛСВ цього слова, оскільки всі вони мотивовані іншим словом. Наприклад, два значення слова *misty* (1) with mist; 2) not clear) мотивовані значеннями мотивуючого слова *mist*:

1. Water vapors in the air, at or near the earth's surface, less thick than fog.
2. Something which dims, obscures.

Мотивація такого типу називається міжслівною, а ЛСВ багатозначного похідного слова перебувають у відношеннях дериваційної

паралельності: стосовно один одного вони незалежні. У словниках вони повинні представлятися в тій же послідовності, що і значення твірного слова, які їх мотивують.

Варто відзначити, що слова, які позначають ті самі реалії, у різних мовах можуть мати різну семантичну структуру. У них можуть збігатися одне, два чи більше значень. Щоб зрозуміти механізм розвитку семантики слова іншої мови, треба знати загальні закономірності розвитку полісемії й особливості асоціативної діяльності носіїв певної мови. Асоціативна діяльність мовного колективу залежить від багатьох чинників – від власне лінгвістичних до соціальних. Про це говориться в дослідженнях М. Беннета²², В. Гудикунста²³; Л. Джанди²⁴, Дж. Мартина і Т. Накаями²⁵; Р. Сколлона²⁶, Г. Трейгера і Е. Холла²⁷, Ч. Филлмора²⁸; А. Ченки²⁹ й інших учених.

Розвиток значень полісемантичного слова відбувається в результаті перенесення назви однієї реалії на іншу, яке базується на спільності ознак відповідних реалій. Залежно від виду спільних ознак розрізняють три типи перенесення назви: метафору, метонімію і синекдоху.

Метафора – це перенесення назви з однієї реалії на іншу за схожістю окремих ознак реалій. Схожими можуть бути різні типи ознак первинного і вторинного денотатів. Наведемо приклади найбільш поширених типів ознак, на підставі яких формується метафора:

²² Bennet M. Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected Readings. Yarmouth, 1998. 352 p.

²³ Gudykunst W. Intercultural Communication Theory. Current Perspectives. Newbury Park : Springer Verl., 1998. 218 p.

²⁴ Janda L. Cognitive Linguistics. Glossos : The Slavic and East European Language Resource Center, 2000. 60 p.

²⁵ Martin J., Nakayama Th. Intercultural Communication in Contexts. London ; Toronto : The Guilford Press, 2000. 374 p.

²⁶ Scollon R., Scollon S. Intercultural Communication: A discourse approach. Blackwell Publishers Ltd, 1995. 196 p.

²⁷ Trager G., Hall E. Culture and Communication: A Model and an Analysis. *Explorations and Communication*. № 3. 1954. P. 58–87.

²⁸ Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка*. Москва : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 52–92.

²⁹ Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления*. Москва : Едиториал УРСС, 2002. С. 340–369.

– перенесення за схожістю кольору: англ. *a silver spoon – a silver moon, iron wire – iron-grey hair*; укр. *золоті вироби – золоте волосся, воскова фігура – воскове обличчя*; рос. *шоколадний крем – шоколадний загар, олов'янный припой – олов'янный взгляд*;

– перенесення за схожістю форми: англ. *a person's arm – arm of a river, blue eyes – the eye of a needle*; укр. *крила птаха – крила літака, арка (дугоподібне перекриття прорізу у стіні) – арка (декоративна споруда)*; рос. *головка ребёнка (зменш. від голова) – головка капусты, золотое кольцо – трамвайное кольцо*;

– перенесення за схожістю розташування у просторі: англ. *one's nose – nose of an aircraft, a person's head – the head of a bed*; укр. *ніс людини – ніс корабля*, рос. *хвост животного – хвост поезда, ножка ребёнка – ножка стола*;

– перенесення за схожістю віку і статі: укр. *бабуся (мати батька чи матері – рос. бабушка) – бабуся (жінка похилого віку – рос. бабушка), тітка (рос. тётя), дядько (рос. дядя)*. Охарактеризований тип перенесення назви притаманний українській та російській мовам. Очевидно, це пояснюється тим, що в названих мовах одиниці номінації віку і статі вживаються для привернення уваги, звертання. В англійській мові цю функцію виконують спеціальні одиниці;

– перенесення за схожістю способу уявлення про дію: англ. *lean backwards – lean on a friend*; укр. *спиратися на ціпок – спиратися на авторитетну думку, чиюсь підтримку*;

– перенесення за схожістю функцій: англ. *mercury barometer – barometer of public opinion / market prices*; укр. *захист (у футболі) – захист (на суді)*;

– перенесення за схожістю результату: англ. *to break a toy – to break old rules*; укр. *ламати іграшку – ламати старі порядки*; англ. *to open a door – to open a concert*; укр. *відчиняти двері – відкривати концерт*;

– перенесення за схожістю оцінки: англ. *a heart of gold, as good as gold*; рос. *благородный (человек) – благородный (металл)*;

– перенесення за схожістю асоціацій: англ. *sweet chocolate – sweet love, sweet sound, a deep well – a deep thinker*; укр. *гіркий смак – гірке (почуття), солодке печиво – солодке (життя)*; рос. *яркие (краски) – яркий (человек), ленивец (ленивый человек) – ленивец (южноафриканское животное, плохо приспособленное к ходьбе по земле)*. Це найбільш поширений тип перенесення.

Метафора за схожістю асоціацій – одне з явищ, у якому виражаються особливості світосприймання, національної культури, вірувань і уявлень носіїв мови. Саме асоціативна метафора є найбільш складною в разі перекладу з однієї мови іншою. Метафоричні значення функціонують у кожній мові, тобто подібність різних реалій навколишнього світу усвідомлюється всіма людьми. Але ознаки, покладені в основу формування нових значень, виявляються різними в різних мовах, причому розбіжності спостерігаються навіть у мовах близькоспоріднених³⁰. Наприклад, у російській мові один із видів застібки на одязі називається *молния*. Метафоричне значення сформувалося на основі первинного значення «електричний розряд у повітрі». Спільні ознаки первинного і вторинного денотатів – «швидкість» і «форма лінії». У близькоспорідненій українській мові відповідний вид застібки називається *змійка* (від *змія* – плазун із довгим тілом). Перенесення назви в даному разі відбулося на підставі схожості форми. Чи є універсальні метафоричні значення, властиві всім мовам? Відповідь на це питання шукали багато вчених. Особливо значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробив англійський учений Дж. Ульман³¹. У його роботах виявлені універсальні типи метафоричних перенесення, але він відзначає, що збіг на рівні слів є випадковим. До універсальних типів метафори належить, наприклад, синестетична метафора, яка формується в разі перенесення ознак, що сприймаються органами чуття, у сферу психології: англ. *a bitter grapefruit – bitter memories, a sour lemon – a sour look, soft fur – a soft heart*; укр. *гіркота* (гіркий смак) – *гіркота* (неприємне почуття, що викликає переживання людини), *золотий* (зроблений із золота) – *золотий характер* (дуже гарний), *залізна деталь – залізний характер*. Універсальною є і метафора орієнтації: англ. *left side – left-wing militants, right leg – right-wing demonstrators*; укр. *лівий кут – ліві погляди, права сторона – права партія*; і антропоморфна метафора: англ. *vixen* (самка ліси) – *vixen* (сварлива жінка), *tiger* (хижак) – *tiger* (сильний противник, жорстока людина), *snail* (молюск) – *snail* (повільна людина); укр. *заєць* (тварина) – *заєць* (боягузлива людина), *півень* (домашній птах) – *півень*

³⁰ Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interactions. Berlin ; New York : de Gruyter, 1991. 501 p.

³¹ Ullman Jeffrey D. The Theory of Parsing, Translation, and Compiling. Volume 2 : Compiling. 1973.

(забіякуватий хлопчик), *гусак* (домашній птах) – *гусак* (ненадійна, шахраювата людина), і метеорологічна: англ. *stormy weather – a stormy discussion, a sunny day – a sunny smile*; укр. *буря* (негода) – *буря* (яскравий, сильний прояв почуттів).

Метонімія – перенесення за суміжністю ознак двох реалій. Суміжність може бути різних типів: просторова, процесуальна, якісна, часова. Наведемо приклади метонімічних перенесень:

– «контейнер – вміст контейнера»: англ. *a long, narrow glass – to drink a glass of milk*; укр. *фарфорова чашка – випити чашку кави*;

– «приміщення, частина простору – люди, що в ньому перебувають»: англ. *house – the House of Commons / Lords, chamber (room) – Upper Chamber, Lower Chamber (groups of legislators)*; укр. *просторий клас – випускний клас, гарний двір – зустрічали всім двором*; рос. *большая аудитория – понимающая аудитория, просторный дом – дружный дом*. В англійській мові цей тип перенесення поширений менше, ніж в українській та російській;

– «матеріал – предмет, вироблений із матеріалу (або явище, яке пов'язане з використанням матеріалу)»: англ. *gold, silver, Iron Age*; укр. *шовк – одягтися в шовки*, рос. *серебро* (металл) – *серебро* (отдел в магазине);

– «процес, дія – результат дії»: англ. *hard work – works of famous artists*; укр. *робота продовжується – робота представлена до захисту*, рос. *сочинение стихов – сочинение издано*. Найбільш поширений тип перенесення;

– «ознака – носій ознаки»: англ. *vacancy (condition of being empty or unoccupied) – vacancy (unoccupied space)*; укр. *висота* (відстань від рівня моря вгору) – *висота* (високе місце); рос. *крутизна* (ознака за прикметником *крутой*) – *крутизна* (круте місце). В англійській мові цей тип перенесення поширений мало;

– «дія – місце дії»: англ. *exit (departure of an actor from the stage) – exit (way out, e.g. from a theatre or cinema)*; укр. *вихід* (*вихід у відкритий космос здійснювався кілька разів*) – *вихід* (*вихід закритий*);

– «той, хто перебуває в певному стані, – те, що виражає цей стан»: англ. *bitter men – bitter experience*; укр. *сумна людина – сумна пісня*. Поширений тип перенесення.

Різновидом метонімії є синекдоха – перенесення назви частини на ціле і назви цілого на частину: англ. *crown (headdress) – the Crown (monarchy), to paper the dining-room (to paper walls in the dining-room)*; укр. *вишня* (дерево) – *вишня* (плід дерева).

В англійській мові цей тип перенесення поширений менше, оскільки для номінації виду дерева використовується назва плода з додаванням слова *tree* («дерево»): *apple-tree, cherry-tree*.

Багатозначність поширена в усіх мовах. Уважається, що це явище свідчить про тенденцію мови до економії мовних засобів, тому що для вираження іншого змісту використовується той же мовний знак. У художньому та публіцистичному мовленні явище багатозначності використовується для створення образності, виразності чи комічного ефекту.

3. Способи тлумачення та типи лексичних значень

Завдання опису лексичних значень слів – одне з найбільш складних у мовознавстві. Розглянемо умови, у яких ми стикаємося з необхідністю подати опис лексичного значення. У практиці навчання мови, іноді – у практиці спілкування, коли треба пояснити співрозмовнику свою думку, під час перекладу текстів з однієї мови іншою тощо. Але особливо важливим є лаконічний і повний опис лексичних значень у практиці укладання тлумачних словників. Тут виникає безліч питань і проблем. Яку частину інформації про реалію, позначену словом, варто вважати істотною, яку – другорядною? Як відобразити мовні умови вживання слова? Як уникнути «замкнутого кола» у тлумаченні лексичних значень (на жаль, вони часто трапляються у сучасних словниках)? Як зробити опис лексичного значення лаконічним, уникнути повторення тієї самої інформації? Як розмежувати самостійне значення слова і відтінок значення? Для розв'язання зазначених і багатьох інших питань необхідна типологія лексичних значень, яка дозволила б уніфікувати опис, тобто тлумачити значення того самого типу одним (зрозуміло, найбільш зручним) способом.

У сучасних словниках використовуються три основні способи тлумачення лексичних значень: перелік ознак реалії, позначеної словом, наприклад, для слова *bee* (*small, four-winged, stinging insect that produces wax and honey*); синонімізація, наприклад, для слова *adequate* (*satisfactory; sufficient*); посилання на значення твірного слова, наприклад, для слова *ecology* (*of or relating to ecology*). В англійських тлумачних словниках також описуються умови вживання значення:

Hog / hog /, hogs, hogging, hogged.

1. A hog is a male pig that has been castrated.
2. If you hog something, you take all of it in a selfish or impolite way.

3. If you go the whole hog, you do something bold or extravagant in the most complete way possible.

На жаль, у словниках є недоліки як у виборі способу тлумачення значень, так і в доборі інформації для опису. Це пояснюється недостатнім рівнем дослідженості проблеми типів лексичних значень.

У російському мовознавстві першим до проблеми типології лексичних значень звернувся В. Виноградов³². Він виділив такі типи лексичних значень слів: 1) прямі номінативні і переносні; 2) фразеологічно зв'язані; 3) синтаксично зумовлені, у складі яких відзначив конструктивно обмежені. Проблема була поставлена, і це відкривало можливості для її всебічної розробки, яка продовжується й у наш час.

Проблему типів лексичних значень вивчали Н. Арутюнова³³, Б. Головін³⁴, Н. Сукаленко³⁵, Л. Лисиченко³⁶, Л. Пелепейченко³⁷ й інші. Учені по-різному підходять до ключового питання будь-якої типології – виділення ознак, критеріїв класифікації. Б. Головін³⁸ виділяє п'ять підгруп значень, у рамках яких відзначає від двох до шести ознак дихотомічної класифікації. Н. Арутюнова³⁹ класифікує значення за однією ознакою – комунікативною функцією. Найбільшого поширення отримали класифікації, виконані на основі концепції В. Виноградова⁴⁰, але дещо уточнені. Так, М. Фомина⁴¹ класифікує значення за чотирма ознаками: способом співвіднесеності з

³² Виноградов В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 3. С. 3–29.

³³ Арутюнова Н. Фактор адресата. Москва : Сер. лит. и яз., 1981. Т. 40. № 4. С. 356–366.

³⁴ Головин Б. О типах лексических значений слов русского языка. *Серия филологии*. 1960. Вып. 59. С. 107–112.

³⁵ Сукаленко Н. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. Киев : Наукова думка, 1992. 160 с.

³⁶ Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1977. 113 с.

³⁷ Пелепейченко Л. Переходность значений слов и фразеосочетаний : дис. ... докт. филол. наук. Харьков, 1996. 465 с.

³⁸ Головин Б. О типах лексических значений слов русского языка. *Серия филологии*. 1960. Вып. 59. С. 107–112.

³⁹ Арутюнова Н. Фактор адресата. Москва : Сер. лит. и яз., 1981. Т. 40. № 4. С. 356–366.

⁴⁰ Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 3. С. 3-29.

⁴¹ Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология : учеб. для филол. спец. вузов. М.: Высшая школа, 1990. 415 с.

дійсністю, умотивованістю, функцією в мові, сполучуваністю. За способом співвіднесення з дійсністю автор виділяє значення прями і перенесені. Прямі значення з дійсністю зв'язані прямо, вони безпосередньо співвідносяться з відповідними поняттями, наприклад: *sky, tree, water*. Перенесені значення (автор називає їх ще похідними, вторинними) з'являються в результаті перенесення найменувань з однієї реалії на іншу, наприклад: *bear* (про незграбну людину), *deep* (змістовний). У складі перенесених значень розмежовуються перенесення із живою образністю (*stony* – про обличчя) і перенесення з погаслою образністю (*neck of a bottle*). За ознакою наявності чи відсутності умотивованості виділяються значення непохідні (невмотивовані, первинні), наприклад, *kitchen*, і похідні (мотивовані, вторинні), наприклад, *kitchenette, iron (will, discipline)*. За функцією виділяються два типи значень: номінативні (виконують функцію називання, наприклад, *earth, snow*) і експресивно-синонімічні (виконують експресивну функцію і є синонімами до номінативних значень, наприклад: *antediluvian* (допотопний), *roar* (ревіти)). За лексичною сполучуваністю значення поділяються на вільні і зв'язані. Слова з вільними значеннями сполучаються з іншими за законами граматики і законами семантичної сполучуваності, наприклад: *eye, blue*. Слова зі зв'язаними значеннями обмежені у сполучуваності різними умовами. Залежно від умов, що обмежують сполучуваність, виділяються значення фразеологічно зв'язані, синтаксично зумовлені і конструктивно обмежені⁴². Фразеологічно зв'язані значення реалізуються тільки у сполученнях з окремими словами чи вузьким, обмеженим колом слів, наприклад, *snub* (adj.) сполучається тільки зі словом *nose*. Їхня сполучуваність обмежується лексичними факторчинниками. Синтаксично зумовлені значення з'являються у слів, які виконують не властиву для даної частини мови синтаксичну функцію: *What a snake he is!* – «Гав! – перебив він раптом себе. – Пропустив поштову скриньку». Конструктивно обмежені значення є різновидом синтаксично зумовлених і реалізуються тільки в певних конструкціях: *sea* у значенні «безліч» реалізується тільки в конструкції “sea + of + іменник», наприклад: *a sea of troubles, a sea of blood*.

⁴² Кунин А.В. Курс фразеології сучасного англійського мови. М.: Высшая школа, 1996. 381 с.

Наведена класифікація є досить логічною, і все ж вона викликає багато питань під час аналізу конкретного матеріалу, по-перше, тому що в живій мові часто представлені факти, які не вміщуються в рамки виділених класів, по-друге, тому що багато термінів, ужитих автором класифікації, по-різному тлумачаться вченими. Останнє зауваження стосується насамперед терміна «переносне значення». Одні лінгвісти переносним називають будь-яке непряме значення. Інші розмежовують поняття «переносне значення» і «номінативно-похідне значення». Так, на думку В. Кодухова⁴³, переносні і похідні значення не можна отожднювати. Похідне значення може бути переносним, якщо підстава перенесення усвідомлюється, і прямим, якщо мотивація перенесення не усвідомлюється (наприклад, значення слова *hard* (укр. *твердий*) – про приголосні звуки). У тлумачних словниках представлено вузький підхід до розуміння терміна «переносне значення» (англ. *figurative sense*). Позначка “fig.” (укр. «перен.») дається тільки для тих непрямих значень, які виконують експресивну функцію в мові. Наприклад, похідні значення слів *snake* (про злісну, підступну людину), *icy* (unfriendly) супроводжуються позначкою “fig.”. Значення слів *bear* (rough, clumsy, ill-mannered person) та *stony* (hard, cold and unsympathetic) – не супроводжуються, незважаючи на те, що і мотивування усвідомлюється, і образність можна назвати живою (асоціативна схожість за ознакою «незграбність» для *bear* та «твердість», «холодний на дотик» для *stony*). Щодо термінів «жива образність» і «втрачена образність» відзначимо, що їхнє розмежування є відносним і у зв'язку із цим суб'єктивним: образність того самого значення одні носії мови сприймають як живу, інші – як втрачену.

З урахуванням викладеного уточнимо класифікацію значень:

1. За способом співвіднесеності з дійсністю (чи перший раз використана лексема для позначення реалії) виділяти значення прямі (первинні) і непрямі (вторинні).

2. За наявністю/відсутністю мотивування можна виділити вмотивовані і невмотивовані значення. І тоді цілком логічно виглядає така підстава класифікації значень, як характер вмотивованості.

⁴³ Кодухов В. Введение в языкознание : учебник для студентов педагогических институтов по спец. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1987. 288 с.

За характером умотивованості виділяються значення, умотивовані значеннями інших слів (наприклад, *синявий* – *bluish*, *швидкість* – *quickness* умотивовані значеннями слів: *синій* – *blue*, *швидкий* – *quick*), і значення, умотивовані значеннями цих же слів (наприклад, *сталевий* – *steely* (*cold, unsympathetic*) вмотивовано первинним ЛСВ цього ж слова). У першому прикладі представлена міжслівна мотивація (її ще називають лексико-семантичною), у другому – внутріслівна (семантична). Усі основні ЛСВ словотвірно похідних слів є вмотивованими, але первинними, прямими, що ще раз свідчить про доцільність розмежування типів значення за способом співвіднесеності з дійсністю, з одного боку, та за вмотивованістю – з іншого. Міжслівна і внутріслівна мотивації можуть бути локалізовані в одному значенні. Наприклад, значення слова *height* умотивоване міжслівно – значенням слова *high*. Його можна розглядати і по-іншому: як умотивоване первинним значенням слова *height* (перенесення назви ознаки на носія ознаки). Очевидно, у даному разі представлений різновид явища, що у словотворі називають множинністю мотивації. Специфіка розглянутого його варіанта в тому, що в одному ЛСВ локалізуються міжслівна і внутріслівна мотивація (лексико-семантична і семантична).

Розгляньмо детальніше внутріслівну мотивацію, звернувшись до термінів, що вже згадувалися: *переносні значення*, *жива і погасла образність*. Уживаючи ці терміни, ми насправді маємо на увазі рівень усвідомлення носіями мови ознаки, покладеної в основу перенесення. Оскільки носії мови можуть усвідомлювати ці ознаки по-різному, явища, позначені відповідними термінами, теж трактуються суб'єктивно. Спробуймо знайти більш об'єктивні критерії для осмислення цих же явищ.

Якщо розглядати типи мотивації значень з урахуванням результатів мотивації, то значення, іменовані переносними, можна розділити на дві групи. В одних випадках відбувається мотивація з посиленням номінативної функції, в інших – з посиленням емотивної, експресивної чи іншої функції – назвемо функцію, що виходить за рамки номінативної, конотативною. Так, у значенні слова *nose* (передня частина літака) посилені денотативні семи, результат мотивації – номінативна функція слова. У значенні слова *vixen* (про сварливу жінку) посилені конотативні семи, результат мотивації – конотативна функція слова.

Значення, умотивовані внутріслівно, можна поділити на дві групи за результатом мотивації: 1) умотивовані (або мотивовані) значення з

номінативною функцією похідного ЛСВ – у концепції В. Виноградова⁴⁴ вони названі номінативно-похідними; 2) мотивовані значення з конотативною функцією похідного ЛСВ – їх можна назвати конотативно-похідними. Конотативно-похідні значення є перенесеннями, але кваліфікація значень як перенесення них ґрунтується у пропонованому варіанті на досить об’єктивних критеріях.

Підсумуємо викладене і представимо класифікацію типів лексичних значень у таблиці.

Таблиця 1

Ознака, покладена в основу класифікації	Типи значень	Приклади
1	2	3
1. Спосіб співвіднесеності з дійсністю (чи є номінація первинною)	Прямі, первинні – зв’язані з дійсністю прямо; номінація є первинною. Непрямі, вторинні – зв’язані з дійсністю опосередковано – через інші значення; номінація є вторинною.	<i>Plant, air</i> <i>Wing (of an aircraft), deep (serious)</i>
2. Наявність / відсутність мотивування	Немотивовані – мотивування немає, внутрішня форма є стертою. Мотивовані – мотивування є, внутрішня форма є прозорою.	<i>Forest, winter, pass</i> <i>Forestry, wintry, pass (про час)</i>
3. Характер умотивованості	Міжслівно мотивовані – мотивовані іншим словом. Внутріслівно мотивовані – мотивовані іншим значенням цього ж слова.	<i>Forester (словом forest), sadness (словом sad), Snake</i> – про низьку, підлу людину (мотивоване ЛСВ-1 слова <i>snake</i>).
4. Функція мотивованого значення	Номінативно-похідні – похідні з номінативною функцією. Конотативно-похідні – похідні з конотативною функцією.	<i>Leg (of a table), foot (of a mountain), pass (про час).</i> <i>Stony (hard, cold, unsympathetic), icy (tone – unfriendly).</i>

⁴⁴ Виноградов В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 3. С. 3–29.

Закінчення таблиці 1

1	2	3
5. Мовна функція значення	Номінативні – виконують функцію називання. Конотативні – виконують емотивну, оцінну чи експресивну функцію.	<i>Old-fashioned, good.</i> <i>Antediluvian, superb.</i>
6. Умови реалізації	Вільні – не обмежені жодними умовами реалізації. Зв'язані – обмежені в реалізації однією чи декількома умовами.	<i>Green</i> (колір), <i>burn, good.</i> <i>Chain</i> (of events), <i>dry</i> (wine).
7. Для зв'язаних значень – тип обмежень	Фразеологічно зв'язані – реалізуються у сполученні з окремими словами чи вузько обмеженим списком слів. Тип обмежень – лексичні. Конструктивно обмежені – реалізуються тільки в певній конструкції. Синтаксично зумовлені – реалізуються тільки в певних синтаксичних позиціях; образно характеризують предмет, про який ідеться.	<i>Snub</i> (nose), <i>hazel</i> (eyes). <i>Chain</i> (of events), <i>be infatuated with / by</i> somebody, <i>sea</i> (of blood). Ну і гава же він! – <i>What a snake he is!</i>

ВИСНОВКИ

У дослідженні кожного з мовних рівнів урахувалися три аспекти, які репрезентували типи системних відношень у мові: семантичний, парадигматичний та соціолінгвістичний. Перший із названих аспектів орієнтує дослідника на виявлення значень мовних одиниць і особливостей їх реалізації в мовленні. Він же включає і дослідження дериваційних відношень між мовними знаками. Другий аспект охоплює коло проблем, пов'язаних із класифікацією мовних знаків, а третій пов'язаний з осмисленням зв'язків між мовою і суспільством. Структурно-семантичний підхід не заперечує зв'язок між мовою та суспільством, навіть більше, саме в межах цього підходу зазначений зв'язок пояснений і обґрунтований. І все ж основна увага в наукових дослідженнях приділялася мові як окремій системі, а соціальний і особистісно-людський чинник у функціонуванні мовних одиниць вивчався ніби принагідно.

Як видно з викладеного, функціонально-семантичний аналіз мовних одиниць орієнтує на виявлення структурних елементів

мови, їх класифікацію, установлення співвідношень між ними, визначення функції кожного з елементів. Відштовхуючись від цього, подамо схеми аналізу слів, які можуть бути використані під час перекладу текстів з однієї мови іншою, у практиці спілкування, коли треба пояснити співрозмовнику свою думку, та у практиці укладання тлумачних словників.

1. Зіставний семантичний аналіз, орієнтований на переклад

1. Дати тлумачення значення слова у відповідному контексті.
2. Вказати, первинне чи похідне значення реалізовано.
3. Якщо первинне, охарактеризувати його за таким планом:
 - номінативне чи конотативне;
 - вільне чи зв'язане (фразеологічно зв'язане, конструктивно обмежене, синтаксично зумовлене).
4. Якщо реалізоване значення є вторинним, охарактеризувати його за таким планом:
 - номінативне чи конотативне;
 - метафоричне значення (тип метафори), метонімічне (тип метонімії) чи синекдоха;
 - вільне чи зв'язане (фразеологічно зв'язане, конструктивно обмежене, синтаксично зумовлене).
5. Охарактеризувати за таким же планом слово англійської мови (чи іншої).
6. Виявити спільні й відмінні ознаки й обґрунтувати відповідність перекладу.

2. Компонентний аналіз значення слова, орієнтований на переклад

1. Сформулювати визначення слова.
2. Виділити семи денотативно-сигніфікативного макрокомпонента:
 - ядерна родосема;
 - видосеми;
 - субстанціональні семи.
3. Виділити семи конотативного макрокомпонента:
 - раціональної оцінки;
 - емоційної оцінки;
 - власне емотивні;
 - асоціативні;
 - інші.
4. Провести такий же аналіз з англійським словом.

5. Виявити відмінності семантики, обґрунтувати можливість вибору слова як відповідника перекладу.

3. Аналіз семантичної структури слова, орієнтований на переклад

1. Накреслити топологічну схему слова.
2. Виявити типи зв'язків між ЛСВ.
3. Пояснити причину перенесення номінації.
4. Виконати такий же аналіз англійського слова.
5. Відзначити спільні ЛСВ.
6. Відзначити відмінні ЛСВ, зробити висновок про ступінь відповідності семантики перекладацьких відповідників.

АНОТАЦІЯ

Дослідження новітніх теорій базується на осмисленні тих наукових парадигм, які існували до появи інших підходів. До таких наукових парадигм належить структурно-системна, на базі якої сформувалися структурно-семантична та функціонально-семантична парадигми. Функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ і названі теорії ґрунтуються на тих теоретичних засадах, у супереч яким і з'явилося інше розуміння мовних явищ. Структурно-семантичний підхід не заперечує зв'язок між мовою та суспільством. Саме в межах цього підходу зазначений зв'язок пояснений і обґрунтований. Спираючись на забуті ідеї і використовуючи надбання суміжних наук (міжкультурна комунікація, культурологія, соціологія тощо), надається обґрунтування свого бачення мови, нової інтерпретації мовних явищ, інших пріоритетів у напрямках наукових досліджень. Знайомство з основами системно-структурного підходу до вивчення мовних явищ починається з висвітлення семантичного аспекту, розкриваючи його на матеріалі значення слова, розглядання лексико-семантичних варіантів багатозначних слів, способів тлумачення лексичних значень та закінчується поданням оригінальних схем аналізу слів, орієнтованих на переклад.

Література

1. Шпет Г. Внутренняя форма слова (Этюды и вариации на темы Гумбольдта). Москва 1927. 4-е изд. Москва, 2009.
2. Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография: избранные труды. Москва: Изд. фирма «Вост. лит.», 1995. Т. 2. 766 с.

3. Арутюнова Н. Фактор адресата. Москва : Сер. лит. и яз., 1981. Т. 40. № 4. С. 356–366.
4. Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1977. 113 с.
5. Степанов Ю. Номинация, семантика, семиология. *Языковая номинация (Общие вопросы)*. Москва : Наука, 1977. С. 294–358.
6. Уфимцева А. Лексическое значение: Принципы семасиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 239 с.
7. Шмелёв Д. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва : Наука, 1973. 280 с.
8. Маслова В. Лингвокультурология. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
9. Пелепейченко Л. Многоуровневый характер отражения действительности в языковой картине мира. *Вісник Львівського університету*. 2000. Вип. 28. С. 87–95.
10. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1996. 288 с.
11. Виноградов В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 3. С. 3–29.
12. Смирницкий А. Значение слова. *Вопросы языкознания*. 1955. № 2. С. 79–90.
13. Стернин И. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры. *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва, 1996.
14. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Москва, 1997.
15. Кузнецов А. Структурно-семантические параметры в лексике. Москва : Наука, 1980. 160 с.
16. Верещагин Е., Костомаров В. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Русский язык, 1980. 320 с.
17. Никитин М. Курс лингвистической семантики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1997. 760 с.
18. Фомина М. Современный русский язык. Лексикология : учебник для филологических специальностей вузов. Москва : Высшая школа, 1990. 415 с.
19. Bennet M. Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected Readings. Yarmouth, 1998. 352 p.

20. Gudykunst W. Intercultural Communication Theory. Current Perspectives. Newbury Park : Springer Verl., 1998. 218 p.
21. Janda L. Cognitive Linguistics. Glossos : The Slavic and East European Language Resource Center, 2000. 60 p.
22. Martin J., Nakayama Th. Intercultural Communication in Contexts. London ; Toronto : The Guilford Press, 2000. 374 p.
23. Scollon R., Scollon S. Intercultural Communication: A discourse approach. Blackwell Publishers Ltd, 1995. 196 p.
24. Trager G., Hall E. Culture and Communication: A Model and an Analysis. *Explorations and Communication*. 1954. № 3. P. 58–87.
25. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка*. Москва : Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 52–92.
26. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления*. Москва : Едиториал УРСС, 2002. С. 340–369.
27. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interactions. Berlin ; New York : de Gruyter, 1991. 501 p.
28. Ullman J. The Theory of Parsing, Translation, and Compiling. Volume 2 : Compiling, 1973.
29. Головин Б. О типах лексических значений слов русского языка. *Серия филологии*. 1960. Вып. 59. С. 107–112.
30. Сукаленко Н. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. Киев : Наукова думка, 1992. 160 с.
31. Пелепейченко Л. Переходность значений слов и фразеосочетаний : дис. ... докт. филол. наук. Харьков, 1996. 465 с.
32. Кунин А. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 381 с.
33. Кодухов В. Введение в языкознание : учебник для студентов педагогических институтов по спец. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1987. 288 с.

Information about the author:

Miseneva Viktoriya Viktorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages № 2
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Puskhinskaya street, Kharkiv, 61024, Ukraine